

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 9 (2019)

9ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

«Ζώντας Όλοι Μαζί»: Σεμινάρια ευαισθητοποίησης εκπαιδευτικών για τη στήριξη των μαθητών προσφύγων και μεταναστών

Ειρήνη Αδαμοπούλου

doi: [10.12681/edusc.3102](https://doi.org/10.12681/edusc.3102)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αδαμοπούλου Ε. (2020). «Ζώντας Όλοι Μαζί»: Σεμινάρια ευαισθητοποίησης εκπαιδευτικών για τη στήριξη των μαθητών προσφύγων και μεταναστών. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 9, 7-15.
<https://doi.org/10.12681/edusc.3102>

«Ζώντας Όλοι Μαζί»: Σεμινάρια ευαισθητοποίησης εκπαιδευτικών για τη στήριξη των μαθητών προσφύγων και μεταναστών

Ειρήνη Αδαμοπούλου, Πανεπιστημιακός Υπότροφος, Τμήμα Ψυχολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

eirini.adamopoulou@yahoo.com

Περίληψη

Τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις, όπως έλλειψη πρόσβασης στην εκπαίδευση, γλωσσικά εμπόδια, κοινωνικό αποκλεισμό, πολλαπλές μετακινήσεις και έκθεση σε τραυματικές εμπειρίες, οι οποίες μπορούν να αυξήσουν τον κίνδυνο ψυχοσυναισθηματικών προβλημάτων όπως και τον κίνδυνο σχολικής αποτυχίας (Ruiz, Kabler, & Sugarman, 2011; Anagnostopoulos et al., 2016; Hebebrand et al., 2016). Το «Ζώντας Όλοι Μαζί» είναι μια σειρά από εκπαιδευτικά σεμινάρια ευαισθητοποίησής εκπαιδευτικών τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας, την προαγωγή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και την υποστήριξη της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των μαθητών προσφύγων και μεταναστών στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τα σεμινάρια αναπτύχθηκαν από το Βρετανικό Συμβούλιο σε συνεργασία με τη UNICEF και υλοποιήθηκαν από το Μάιο 2017 μέχρι το Μάιο 2018. Τα βασικά στοιχεία των σεμιναρίων περιλάμβαναν: διαδραστικές παρουσιάσεις, βιωματικά δομημένες δραστηριότητες στην τάξη, εκπαιδευτικό υλικό, και αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών σεμιναρίων. Περίπου 800 εκπαιδευτικοί συμμετείχαν στα 27 σεμινάρια που πραγματοποιήθηκαν σε 11 πόλεις στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης των σεμιναρίων έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες απέκτησαν νέες γνώσεις και εργαλεία για την εκπαιδευτική και ψυχοκοινωνική στήριξη των μαθητών προσφύγων και μεταναστών.

Λέξεις – Κλειδιά: μαθητές πρόσφυγες και μετανάστες, ψυχική ανθεκτικότητα, συμπεριληπτική εκπαίδευση, εκπαιδευτικοί

Abstract

Refugee and migrant children face unique challenges, including lack of access to education, language barriers, social exclusion, multiple moves, and trauma exposure that can increase the risk of psycho-emotional problems and school failure (Ruiz, Kabler, & Sugarman, 2011; Anagnostopoulos et al., 2016; Hebebrand et al., 2016). ‘Living together’ is a series of awareness raising training seminars for formal and non-formal education teachers to strengthen resilience, promote inclusive education and psychosocial support of refugee and migrant students in Greek schools. The seminars were developed by British Council in partnership with UNICEF and were implemented from May 2017 to May 2018. The key elements of the seminars included: interactive presentations, experiential structured classroom activities, educational material, and evaluation of the training seminars’ effectiveness. Around 800 teachers took part in the 27 seminars organized in 11 cities in Greece. The results of the seminars evaluation showed that participants obtained new knowledge and tools for the educational and psychosocial support of refugee and migrant students.

Keywords: refugee and migrant students, resilience, inclusive education, teachers

Εισαγωγή

Περισσότερο από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες και μετανάστες έφτασαν στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2016 (ECHO, July 2017). Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες που εισήλθαν στην Ελλάδα προέρχονταν κυρίως από τη Συρία, το Αφγανιστάν, το Ιράκ, το Ιράν και το Πακιστάν, ενώ το 62% ήταν γυναίκες και παιδιά. Αποτελούσαν, δηλαδή, μια ετερογενής ομάδα όσον αφορά τη γλώσσα, την θρησκεία, την εθνικότητα, την πολιτισμική ταυτότητα, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση και το νομικό καθεστώς και μετέβησαν από τα ελληνικά νησιά στην ηπειρωτική χώρα και στη συνέχεια σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες διέλευσης. Μετά την εφαρμογή της συμφωνίας Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας (Μάρτιος 2016) οι περισσότεροι πρόσφυγες και μετανάστες που έφτασαν στην Ελλάδα αποτράπηκαν από το να συνεχίσουν τη μετακίνησή τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Αυτό είχε ως συνέπεια να παραμείνουν σχεδόν 60.000 άτομα στην Ελλάδα - συμπεριλαμβανομένων περισσότερων από 23.000 παιδιών και εφήβων - με άμεση ανάγκη ανθρωπιστικής βοήθειας (UNHCR, 2016).

Τα παιδιά και οι έφηβοι πρόσφυγες και μετανάστες αντιμετωπίζουν μοναδικές προκλήσεις στις χώρες μετακίνησης ή υποδοχής που μπορεί να αυξήσουν τον κίνδυνο εμφάνισης ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και σχολικής αποτυχίας (Ruiz, Kabler, & Sugarman, 2011; Anagnostopoulos et al., 2016; Hebebrand et al., 2016). Κάποια παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες ταξιδεύουν ασυνόδευτα, έχοντας χάσει τους γονείς τους και άλλα μέλη της οικογένειάς τους ή χωριστεί από αυτούς μετά από πολλαπλές μετακινήσεις και έκθεση σε τραυματικές εμπειρίες. Επίσης, αντιμετωπίζουν συχνά την έλλειψη πρόσβασης και υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, γλωσσικά εμπόδια, αβέβαιη νομική κατάσταση, προκατάληψη και κοινωνικό αποκλεισμό, στην προσπάθειά τους να εξοικειωθούν και να προσαρμοστούν σε μια νέα κουλτούρα, (Ruiz et al., 2011; Anagnostopoulos et al., 2016; Hebebrand et al., 2016). Όσον αφορά την εκπαίδευση, πολλά παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες έχουν περιορισμένη ή διακεκομμένη σχολική φοίτηση ή δεν έχουν πάει ποτέ στο σχολείο (Shafer & Walsh, 2018). Οι εκπαιδευτικές εμπειρίες μπορούν να είναι προστατευτικές και η ατμόσφαιρα της ζεστασιάς και της σταθερότητας μπορεί να βοηθήσουν στην αποκατάσταση της ασφάλειας και ένταξης στην καινούρια κοινότητα (Craig, Jajua, & Warfa, 2009; McGregor, Melvin & Newman, 2015; de Wal Pastoor, 2015).

Το Ελληνικό Υπουργείο Παιδείας, από τον Οκτώβριο του 2016, ανέπτυξε ένα μεταβατικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα με σκοπό την ένταξη των παιδιών προσφύγων και των μεταναστών στην εκπαιδευτική διαδικασία με τρόπο που θα τους επιτρέψει σταδιακά να ενταχθούν σε τάξεις γενικής εκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία (Ziomas, Capella, & Konstantinou, 2017). Το πρόγραμμα αυτό αφορούσε τις Δομές Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) σε κάποια δημόσια σχολεία (τις απογευματινές ώρες) για τα παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες ηλικίας 6 με 15 χρονών που μένουν σε επίσημα κέντρα φιλοξενίας. Τον επόμενο χρόνο, καθώς τα παιδιά των προσφύγων και των μεταναστών και οι οικογένειές τους ξεκίνησαν να μετακινούνται από επίσημους χώρους υποδοχής προσφύγων σε αστικά διαμερίσματα, το Υπουργείο Παιδείας έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην οργάνωση των "Μαθημάτων υποδοχής" το πρωί για παιδιά και εφήβους ηλικίας 6 έως 18 ετών. Τα μαθήματα αυτά ήταν μέρος του ελληνικού επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος και απευθύνονταν σε μαθητές με περιορισμένη γνώση της ελληνικής γλώσσας. Παράλληλα, διοργανώθηκαν προγράμματα μη τυπικής εκπαίδευσης σε κέντρα υποδοχής προσφύγων καθώς και σε εκπαιδευτικά κέντρα στα αστικά κέντρα από μη κυβερνητικές οργανώσεις (Ziomas et al., 2017).

Οι ξαφνικές και ετερογενείς γλωσσικές, πολιτισμικές και μαθησιακές ανάγκες μιας ευρέως διαφορετικής ομάδας προσφύγων και μεταναστών δημιούργησαν μια πρόκληση όχι μόνο για τους νέους, μη εκπαιδευμένους και άπειρους εκπαιδευτικούς που προσλήφθηκαν για τα μαθήματα υποδοχής, αλλά και για τους έμπειρους εκπαιδευτικούς που είχαν συνηθίσει να διδάσκουν κυρίως ομογενείς ελληνικές τάξεις. Και οι δύο ομάδες δεν είχαν κατάρτιση σε πολυπολιτισμικές και πολυγλωσσικές παιδαγωγικές, στρατηγικές παρέμβασης κρίσεων, ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση και δεξιότητες για τη διαχείριση διαφοροποιημένων τάξεων και την ένταξη μαθητών προσφύγων και μεταναστών (Scientific Committee in Support of Refugee Children, 2017; *Non-formal Education Toolkit in Refugee and Migrant Response: Resilient Learners*, 2019). Η επαγγελματική κατάρτιση των εκπαιδευτικών τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης και άλλων επαγγελματιών θεωρήθηκε ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη της ικανότητάς τους να καλύψουν τις ανάγκες μεγάλου αριθμού μαθητών με διαφορετικές μαθησιακές ικανότητες και πολιτισμικό υπόβαθρο.

Σεμινάριο «Ζώντας Όλοι Μαζί»

Διαδικασία/ Υλοποίηση. Τον Μάιο του 2017, το Βρετανικό Συμβούλιο με την συνεργασία της UNICEF και την χορηγία του European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO) οργάνωσε το «Ζώντας Όλοι Μαζί» (Living together), μια σειρά εκπαιδευτικών σεμιναρίων σε όλη την Ελλάδα για εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης. Συνολικά υλοποιήθηκαν 27 σεμινάρια στη Βόρεια Ελλάδα (Κιλκίς, Σέρρες, Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Δράμα, Καβάλα, Βέροια, Λέσβος), την ηπειρωτική χώρα (Ιωάννινα, Λάρισα) και στην Αθήνα από τον Μάιο 2017 μέχρι τον Μάιο 2018. Αυτές οι περιοχές επιλέχθηκαν λόγω του μεγάλου αριθμού μαθητών προσφύγων και μεταναστών που ήταν έτοιμοι να μεταβούν στα δημόσια σχολεία. Το Βρετανικό Συμβούλιο υλοποίησε τα σεμινάρια σε συνεργασία με διαφορετικούς δημόσιους φορείς του Υπουργείου Παιδείας, όπως οι Πρωτοβάθμιες και Δευτεροβάθμιες Εκπαιδευτικές Διευθύνσεις και τα Γραφεία Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης των Προσφύγων. Οι εκπαιδευτικές συναντήσεις για εκπαιδευτικούς σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις οργανώθηκαν μέσω των δικτύων της UNICEF και του Βρετανικού Συμβουλίου.

Τα σεμινάρια εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα του Βρετανικού Συμβουλίου με στόχο την υποστήριξη της ένταξης των μαθητών προσφύγων και των μεταναστών σε εκπαιδευτικά συστήματα στην Ελλάδα και ενδεχομένως σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Το πρόγραμμα αυτό περιλάμβανε την διδασκαλία αγγλικών και δεξιοτήτων ζωής για εφήβους 12 με 17 χρονών που διέμεναν στο Κέντρο Φιλοξενίας Προσφύγων του Σκαρμαγκακά, εμπλοκή της κοινότητας, ευαισθητοποίηση, και ανταλλαγή καλών πρακτικών μέσω της δημοσίευσης ενός εργαλείου μη τυπικής εκπαίδευσης για την στήριξη των προσφύγων και μεταναστών (*Non-formal Education Toolkit in Refugee and Migrant Response: Resilient Learners*, 2019).

Συμμετέχοντες. Περίπου 800 εκπαιδευτικοί συμμετείχαν στα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί». Σχεδόν το 85% των συμμετεχόντων ήταν εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τυπικής εκπαίδευσης, ενώ το υπόλοιπο 15% ήταν εκπαιδευτικοί που εργάζονταν σε εκπαιδευτικά προγράμματα μη κυβερνητικών οργανώσεων. Οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν σε δημόσια σχολεία σε διάφορες πόλεις: 16% προέρχονταν από την Αθήνα, 52% από επαρχιακές πόλεις, 17% από τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, το 12% των συμμετεχόντων ήταν εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εργάζονταν σε Δομές Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ). Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που παρακολούθησαν τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» ήταν γυναίκες (83,24%). Περισσότεροι από τα τρία τέταρτα των συμμετεχόντων ήταν άνω των 40 ετών και οι

περισσότεροι από αυτούς δίδασκαν για πάνω από 20 χρόνια. Ένας μεγάλος αριθμός των συμμετεχόντων (72%) κατείχαν μεταπτυχιακό είτε διδακτορικό δίπλωμα. Περισσότεροι από τους μισούς εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στα σεμινάρια (53%) είχαν μαθητές πρόσφυγες ή μετανάστες στις τάξεις τους.

Περιεχόμενο και μεθοδολογία. Τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» είχαν ως στόχο την ευαισθητοποίηση σχετικά με την ένταξη των προσφύγων και μεταναστών στην κοινωνία, την παροχή στους συμμετέχοντες εργαλείων για τη δημιουργική συμμετοχή των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στη διαδικασία μάθησης και την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων μέσω μεθοδολογιών ένταξης. Συνολικά, τα σεμινάρια στόχευαν να παρέχουν πληροφορίες και δεξιότητες στους συμμετέχοντες σχετικά με : α) τη συμπερίληψη των παιδιών προσφύγων στις ελληνικές πρωινές τάξεις, β) τη διαχείριση πολύγλωσσων και πολυεπίπεδων τάξεων μέσω της διαφοροποιημένης διδασκαλίας, και γ) τη δημιουργία συμπεριληπτικών, πολυπολιτισμικών και ψυχικά ανθεκτικών τάξεων (Adamopoulou, 2019; Papadatou-Pastou, Konstantinidi, & Adamopoulou, 2018).

Η μεθοδολογία των σεμιναρίων περιλάμβανε διαδραστικές παρουσιάσεις, βιωματικές και συμμετοχικές μαθησιακές δραστηριότητες, μελέτες περιπτώσεων και παιχνίδια ρόλων, ομαδικές εργασίες, καταιγίδα ιδεών και συζήτηση, και ενεργή και διαφοροποιημένη μάθηση. Κάθε σεμινάριο είχε διάρκεια οκτώ ωρών, τέσσερις ώρες για την εισαγωγή και θεωρητικές έννοιες και τέσσερις ώρες για τις βιωματικές δραστηριότητες, και πραγματοποιήθηκαν είτε σε μία ημέρα ή σε δύο διαφορετικά απογεύματα. Καθώς οι συμμετέχοντες στα σεμινάρια κατάρτισης ήταν μια ποικιλόμορφη ομάδα Ελλήνων και ξένων εκπαιδευτικών, η υλοποίηση σεμιναρίων έγινε στα Ελληνικά ή στα Αγγλικά.

Θεωρητικό υπόβαθρο. Για την επίτευξη των στόχων των σεμιναρίων αναπτύχθηκαν δύο θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα, «Χτίζοντας ψυχικά ανθεκτικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα», παρουσίαζε τις αρχές και πρακτικές της παιδικής προστασίας, το θεωρητικό πλαίσιο των σχολείων ευαισθητοποιημένων στις ψυχολογικές ανάγκες μαθητών που έχουν εκτεθεί σε τραυματικές εμπειρίες, και την προαγωγή των ψυχικά ανθεκτικών τάξεων (Chafouleas, Johnson, Overstreet, & Santos, 2015; Souers, & Hall, 2016; Doll, Brehm, & Zucker, 2014). Επιπλέον, περιλάμβανε πρακτικές εφαρμογές του θεωρητικού υπόβαθρου μέσα από παραδείγματα από το μη τυπικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Κέντρου του Σκαρμαμαγκά το οποίο περιλάμβανε τη διδασκαλία της Αγγλικής και Ελληνικής γλώσσας, θέατρο, καλλιτεχνικά, φωτογραφία, φυσική αγωγή, μουσική, μαθηματικών και φυσικών επιστημών. Η ενότητα αυτή προσφέρθηκε σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δημοσίων σχολείων καθώς και εκπαιδευτικούς που εργάζονταν σε εκπαιδευτικά προγράμματα μη κυβερνητικών οργανώσεων σε κέντρα φιλοξενίας προσφύγων ή στο αστικό κέντρο.

Λαμβάνοντας υπόψη την αξιολόγηση των πρώτων σεμιναρίων, αναπτύχθηκε μια δεύτερη ενότητα στα μέσα της υλοποίησης των σεμιναρίων. Η ενότητα αυτή με τίτλο «Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά: Αναπτύσσοντας δεξιότητες αποτελεσματικής μάθησης και αναστοχαστικής διδασκαλίας» επικεντρώθηκε κυρίως στα πρακτικές προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι εκπαιδευτικοί στα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της τυπικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, επικεντρώθηκε σε μια σειρά από προσεγγίσεις και εκπαιδευτικά εργαλεία συμπεριληπτικής εκπαίδευσης: ορατή μάθηση, διαφοροποιημένη και πολυαισθητηριακή διδασκαλία, μέθοδος project, βιωματική μάθηση και καθολικός σχεδιασμός (Pollard et al., 2014; Warren, 2016). Στη ενότητα αυτή οι εκπαιδευτικοί συμμετείχαν σε εργασία σε ομάδες

για τον σχεδιασμό και διαφοροποίηση της διδασκαλίας μαθημάτων. Η ενότητα αυτή προσφέρθηκε παράλληλα με την πρώτη ενότητα.

Δεξιότητες ζωής. Το δεύτερο μέρος των σεμιναρίων περιλάμβανε την προαγωγή δεξιοτήτων ζωής μέσα από βιωματικές δραστηριότητες σε μικρές ομάδες. Ο στόχος των βιωματικών δραστηριοτήτων ήταν η προώθηση αποτελεσματικής επικοινωνίας, κριτικής σκέψης και αμφισβήτηση στερεοτύπων για ανθρώπους που έχουν εκτοπιστεί με τη βία. Το περιεχόμενο των βιωματικών δραστηριοτήτων κάλυπτε την προσφυγική κρίση, συνύπαρξη και συνεργασία, στερεότυπα, ευθύνες των παγκόσμιων πολιτών προς την κοινωνική δικαιοσύνη και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι βιωματικές δραστηριότητες προέρχονταν από το *Living Together: Ζώντας Όλοι Μαζί Εκπαιδευτικό Υλικό* (British Council, 2013) και *Δεξιότητες Ζωής – Διαμορφώνοντας Ενεργούς Πολίτες* (British Council, 2012) τα οποία οι συμμετέχοντες έλαβαν στα σεμινάρια με σκοπό την εφαρμογή τους στις τάξεις τους.

Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση των σεμιναρίων «Ζώντας Όλοι Μαζί» πραγματοποιήθηκε από εξωτερικούς συνεργάτες από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Papadatou-Pastou et al., 2018). Εφαρμόστηκε μια μεικτή μεθοδολογία έρευνας, τόσο τα ποιοτικά όσο και τα ποσοτικά δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σεμιναρίων στους συμμετέχοντες για να αξιολογήσουν την εμπειρία τους. Μια σειρά κλειστών ερωτήσεων ζήτησε από τους συμμετέχοντες να αξιολογήσουν τα σεμινάρια σε μια κλίμακα Likert πέντε σημείων από το "απολύτως συμφωνώ" ως "απολύτως διαφωνώ". Η ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων που έγινε χρησιμοποιώντας το στατιστικό πακέτο για τις κοινωνικές επιστήμες (Statistical Package for the Social Sciences, SPSS), έδειξε ότι οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν τα σεμινάρια με πολύ θετικό τρόπο. Συγκεκριμένα, το 90% των συμμετεχόντων συμφώνησε ή συμφώνησε απολύτως ότι το εκπαιδευτικό σεμινάριο είχε εκπληρώσει τις προσδοκίες του, ήταν ένα γεγονός υψηλής ποιότητας και είχαν αποκτήσει νέες γνώσεις ή / και δεξιότητες από τη συμμετοχή τους.

Στη συνέχεια, μια σειρά από ανοιχτές ερωτήσεις ζήτησαν από τους συμμετέχοντες να επεκταθούν στην εμπειρία του σεμιναρίου «Ζώντας Όλοι Μαζί», τις ψυχοκοινωνικές και συμπεριφορικές προκλήσεις στην καθημερινή τους πρακτική, και ανάγκες για περαιτέρω επιμόρφωση. Προκειμένου να αναλυθούν αυτά τα δεδομένα, χρησιμοποιήθηκαν ποιοτικές τεχνικές, τμήματα κειμένου και δίκτυα λέξεων βασισμένα στην ανάλυση ομοιότητας. Τα δίκτυα λέξεων χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό των σχέσεων μεταξύ των λέξεων. Η συσχέτιση των λέξεων μεταξύ τους αντιπροσωπεύεται από γραμμές διασύνδεσης, όπως και σε ένα δίκτυο. Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του ελεύθερου λογισμικού Iramuteq (Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires) (Ratinaud & Dejean, 2009). Η ανάλυση επικεντρώθηκε σε τρία θέματα: α) οφέλη από το σεμινάριο, β) ανάγκες για μελλοντική επιμόρφωση, και (γ) προκλήσεις.

Στο δίκτυο λέξεων που εμφανίστηκε κάτω από το θέμα "οφέλη" οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι επωφελήθηκαν ιδιαίτερα από τις βιωματικές δραστηριότητες και τις ασκήσεις, τις διαφοροποιημένες στρατηγικές μάθησης και τις πρακτικές ιδέες για τις τάξεις των προσφύγων και την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας και τις άλλες διαδραστικές δραστηριότητες του σεμιναρίου «Ζώντας Όλοι Μαζί». Στο δίκτυο λέξεων που προέκυψε με το θέμα "ανάγκες για επιμόρφωση" οι συμμετέχοντες ανέφεραν την ανάγκη για νέες προσεγγίσεις στην εκπαίδευση προσφύγων, την τεκμηρίωση και καταγραφή καλών πρακτικών καθώς και στρατηγικών διδασκαλίας και δραστηριοτήτων για τη διαφοροποιημένη μάθηση. Στο

δίκτυο λέξεων που προέκυψε με θέμα «προκλήσεις» οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις προκλήσεις διαχείρισης και πειθαρχίας της τάξης, την αντιμετώπιση των γλωσσικών εμποδίων και της επικοινωνίας, την διαφορετικότητα της πολιτισμικού και εκπαιδευτικού υπόβαθρου των μαθητών, και την ένταξη των μαθητών προσφύγων και μεταναστών στη σχολική ζωή (Papadatou-Pastou et al., 2018).

Συζήτηση

Τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» συνέβαλαν στην ευαισθητοποίηση σχετικά με την ένταξη των προσφύγων και μεταναστών στην κοινωνία, την παροχή στους εκπαιδευτικούς εργαλείων για τη δημιουργική συμμετοχή των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στη διαδικασία μάθησης, καθώς και την ενδυνάμωσή τους μέσω μεθοδολογιών ένταξης. Οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι ο τρόπος με τον οποίο τα σεμινάρια χρησιμοποίησαν βιωματική και συμπεριληπτική μεθοδολογία βασισμένη σε ερευνητικά δεδομένα ήταν πολύ σημαντικός για την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας, την προαγωγή της ένταξης και τη μετάβαση των μαθητών προσφύγων και μεταναστών στο ελληνικό σχολείο. Υπήρξε μια ισορροπία μεταξύ της θεωρητικής γνώσης και πρακτικών παραδειγμάτων αξιοποιώντας διαδραστικούς οδούς μάθησης και μεθοδολογίας.

Τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» αναγνωρίστηκαν ως συναφή με το απαιτητικό εκπαιδευτικό περιβάλλον στο οποίο βρέθηκαν οι εκπαιδευτικοί και τους βοήθησε να αντιμετωπίσουν τις πολιτισμικές, γλωσσικές, κοινωνικές-συναισθηματικές και μαθησιακές ανάγκες των παιδιών προσφύγων και μεταναστών. Οι συμμετέχοντες σημείωσαν ως τις πιο μεγαλύτερες προκλήσεις τα γλωσσικά εμπόδια και δυσκολίες επικοινωνίας, το διαφορετικό πολιτισμικό και εκπαιδευτικό υπόβαθρο των μαθητών, καθώς και θέματα πειθαρχίας. Ως εκ τούτου, οι εκπαιδευτικοί αναζητούσαν ευκαιρίες - όπως τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» - να αποκτήσουν νέες διδακτικές δεξιότητες διαφοροποιημένης διδασκαλίας που θα υποστηρίξουν τη μάθηση για τους μαθητές που δεν έχουν την ελληνική ως μητρική γλώσσα, τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που σέβεται τη διαφορετικότητα και διαχείριση της τάξης. Επίσης, η επιμόρφωση σε θέματα παιδικής προστασίας, προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας και διαφοροποιημένης διδασκαλίας εξόπλισε τους συμμετέχοντες με τις γνώσεις και τις δεξιότητες για την αντιμετώπιση των κοινωνικών-συναισθηματικών, συμπεριφορικών και μαθησιακών αναγκών όχι μόνο των μαθητών προσφύγων και των μεταναστών αλλά και άλλων ευάλωτων ομάδων του σχολικού πληθυσμού.

Η αποτελεσματικότητα των σεμιναρίων κατάρτισης αξιολογήθηκε σε όλη την διάρκεια εφαρμογής τους συντελώντας στη συνεχή προσαρμογή του εκπαιδευτικού υλικού. Αυτό έδωσε την δυνατότητα το περιεχόμενο και η μεθοδολογία των σεμιναρίων να προσαρμόζονται ανάλογα με τις ανάγκες και το πλαίσιο των συμμετεχόντων. Η αξιολόγηση των σεμιναρίων «Ζώντας Όλοι Μαζί» βασίστηκε σε μια μεικτή μεθοδολογία έρευνας, τόσο τα ποιοτικά όσο και τα ποσοτικά δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων όμως δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένας πραγματικός δείκτης αντίκτυπου στην τάξη. Σε μελλοντική υλοποίηση των σεμιναρίων, θα μπορούσε να γίνει μια πιο αντικειμενική αξιολόγηση χρησιμοποιώντας ένα τυποποιημένο εργαλείο παρατήρησης της τάξης όταν οι εκπαιδευτικοί είχαν την ευκαιρία να δοκιμάσουν τα εκπαιδευτικά εργαλεία των σεμιναρίων στις αίθουσες διδασκαλίας τους.

Επίσης, η διάρκεια των εκπαιδευτικών σεμιναρίων ήταν μικρή για να μπορέσει να επιφέρει πραγματική αλλαγή των εκπαιδευτικών στην τάξη. Ωστόσο, όσοι παρακολούθησαν τα σεμινάρια αναζητούσαν ήδη νέες προσεγγίσεις και στρατηγικές συμπεριληπτικής εκπαίδευσης των μαθητών προσφύγων και μεταναστών. Έτσι, ο πραγματικός αντίκτυπος των σεμιναρίων ήταν να αυξηθεί η συνειδητοποίηση ότι

υπήρχε ήδη μια ολόκληρη μεθοδολογία που επιδιώκεται μέσω μιας ψυχοκοινωνικής προσέγγισης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί. Τα εκπαιδευτικά σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» βοήθησαν τους συμμετέχοντες να αποκτήσουν πρόσβαση σε πηγές επαγγελματικής ανάπτυξης και ειδικές γνώσεις στον τομέα της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης για τους μαθητές πρόσφυγες και μετανάστες.

Τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» έδωσαν τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να εκφράσουν τις καθημερινές προκλήσεις και ανάγκες ως προς τη διαχείριση μικτών τάξεων στις οποίες φοιτούν παιδιά μεταναστών και προσφύγων. Αυτό το ομαδικό μοίρασμα και χτίσιμο μιας εκπαιδευτικής κοινότητας ενδυνάμωσε τους εκπαιδευτικούς και ενίσχυσε την επαγγελματική τους ανάπτυξη. Επομένως, τα σεμινάρια «Ζώντας Όλοι Μαζί» παρείχαν μια πολύτιμη πλατφόρμα για τους εκπαιδευτικούς τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης για να μοιραστούν ιδέες και εμπειρίες σχετικά με τη διευκόλυνση της ένταξης των νεοαφιχθέντων παιδιών προσφύγων και των μεταναστών στα δημόσια σχολεία.

Βιβλιογραφία

- Adamopoulou, E. (2019). Capacity building of teachers for inclusive classrooms: The Living Together training. In S. Douglas, P. Kennett, R. Ingram, P. Dexter & Y. Hutchinson (Eds.), *Creating an inclusive school environment* (pp. 33-46). London, UK: British Council.
- Anagnostopoulos, D. C., Heberbrand, J., Eliez, S., Doyle, M. B., Klasen, H., Crommen, S., Cuhadaroglu, F. C., Pejovic-Milovancevic, M., Herreros, O., Minderaa, R., Karwautz, A., Svedin, C. G., & Raynaud, J. P. (2016). European Society of Child and Adolescent Psychiatry: Position statement on mental health of child and adolescent refugees. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 25(7), 673–676.
- British Council. (2013). *Living Together: Ζώντας Όλοι Μαζί Εκπαιδευτικό Υλικό* [Living Together Refugee Education Resource Pack]. Retrieved from [https://schoolsonline.britishcouncil.org/sites/default/files/files/Living%20Together%20-%20Refugee%20Education%20Pack\(3\).pdf](https://schoolsonline.britishcouncil.org/sites/default/files/files/Living%20Together%20-%20Refugee%20Education%20Pack(3).pdf)
- Chafouleas, S. M., Johnson, A. H., Overstreet, S., & Santos, N. M. (2015). Toward a blueprint for trauma-informed service delivery in schools. *School Mental Health*, 8(1), 144–162.
- Craig, T., Jajua, P. Mac, & Warfa, N. (2009). Mental health care needs of refugees. *Psychiatry*, 8(9), 351–354.
- Doll, B., Zucker, S., & Brehm, K. (2014). *Resilient classrooms: Creating healthy environments for learning* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- European Commission's Directorate-General for European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations [ECHO] (2017). *ECHO Factsheet – Greece: Response to the Refugee Crisis – July 2017*. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/greece/echo-factsheet-greece-response-refugee-crisis-july-2017-enel>.
- Heberbrand, J., Anagnostopoulos, D., Eliez, S., Linse, H., Pejovic-Milovancevic, M., & Klasen, H. (2016). A first assessment of the needs of young refugees arriving in Europe: What mental health professionals need to know. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 25(1), 1–6.
- McGregor, L. S., Melvin, G. A., & Newman, L. K. (2015). Differential accounts of refugee and resettlement experiences in youth with high and low levels of posttraumatic stress disorder (PTSD) symptomatology: A mixed-methods investigation. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(4), 371-381.
- Nomikou, M., & Parry, C. (2012). *Δεξιότητες Ζωής – Διαμορφώνοντας Ενεργούς Πολίτες* [Life skills- developing active citizens]. British Council. Retrieved from <https://www.britishcouncil.gr/sites/default/files/life-skills-developing-active-citizens-en.pdf>
- Non-formal Education Toolkit in Refugee and Migrant Response: Resilient Learners* (2019). Athens, Greece: British Council and UNICEF.
- Papadatou-Pastou, Konstantinidi, & Adamopoulou (2018). *Final report: Non-formal educational programme at Skaramagas Refugee Accommodation Site and capacity building for teachers. November 2017-May 2018*. Internal British Council and UNICEF report: unpublished.
- Partoor, L. W. (2015). The mediational role of schools in supporting psychosocial transitions among unaccompanied young refugees upon resettlement in Norway. *International Journal of Educational Development*, 41, 245–254.

- Pollard, A., Black-Hawkins, K., Hodges, G. C., Dudley, P., Higgins, S., James, M., Linklater, H., Swaffield, S., Swann, M., Winterbottom, M., Wolpert, M. A., & Pollard, A. (2014). *Reflective teaching in schools* (4th ed.). London: Bloomsbury Academic.
- Ratinaud, P., & Dejean, S. (2009). *IRaMuTeQ: implémentation de la méthode ALCESTE d'analyse de texte dans un logiciel libre*. Modélisation Appliquée aux Sciences Humaines et Sociales (MASHS2009). Toulouse, France.
- Ruiz, M., Kabler, B., & Sugarman, M. (2011). Understanding the plight of immigrant and refugee students. *NASP Communique*, 39(5), 1.
- Scientific Committee in Support of Refugee Children. (April 2017). *Refugee Education Project*. Ministry of Education Research and Religious Affairs. Retrieved from https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/CENG_Epistimoniki_Epitr opi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_070_.pdf
- Shafer, L., & Walsh, B. (2018, June 19). *Migration, separation, and trauma: What educators should know about the often-painful experiences of newly arriving children - and how to help*. Usable Knowledge. Harvard Graduate School of Education. Retrieved from <https://www.gse.harvard.edu/news/uk/18/07/migrati on-separation-and-trauma>
- Souers, K., & Hall, P. (2016). *Fostering resilient learners: Strategies for creating a trauma-sensitive classroom*. Alexandria, VA: ASCD. S
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2016, January 1-May 31). *UNHCR Greece Factsheet*. Retrieved from file:///C:/Users/User/Desktop/BC%20Publication/UNHC_May%202016_%20Factsheet.pdf
- Warren, A. C., (2016). *Project based learning across disciplines: Plan, manage and assess through +1 pedagogy*. California: Corwin.
- Ziomas, D., Capella, A., & Konstantinou, D. (2017). *Integrating refugee and migrant children into the educational system in Greece*. ESPN Flash Report 2017/67. Retrieved from file:///C:/Users/User/AppData/Local/Packages/Microsoft. MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/ESPN%20-%20Flash%20Report%202017-67%20-%20EL%20-%20July%202017%20(3).pdf